

PHÂN VIỆN VĂN HÓA NGHỆ THUẬT QUỐC GIA
VIỆT NAM TẠI TP. HỒ CHÍ MINH
VIETNAM SUB-INSTITUTE OF CULTURE AND
ARTS STUDIES IN HO CHI MINH CITY

SỞ VĂN HÓA, THỂ THAO VÀ DU LỊCH
TỈNH NINH THUẬN
DEPARTMENT OF CULTURE, SPORTS AND
TOURISM OF NINH THUAN PROVINCE

KIỂM KÊ KHOA HỌC DI SẢN VĂN HÓA PHI VẬT THỂ
NGHỆ THUẬT LÀM GỐM CỦA NGƯỜI CHĂM

THE INVENTORY OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE
THE ART OF POTTERY MAKING OF CHAM PEOPLE

2018

**KIỂM KÊ KHOA HỌC DI SẢN VĂN HOÁ PHI VẬT THỂ
NGHỆ THUẬT LÀM GỐM CỦA NGƯỜI CHĂM, NĂM 2018
THE INVENTORY OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE
THE ART OF MAKING POTTERY OF CHAM PEOPLE IN 2018**

NOMINATION FILE
FOR INSCRIPTION ON THE LIST OF INTANGIBLE CULTURAL
HERITAGE IN NEED OF URGENT SAFEGUARDING

Requ CLT / CIH / ITH	
Le	- 1 AVR. 2019
N°	0252

**THE ART OF POTTERY-MAKING OF CHĂM
PEOPLE**

**INVENTORY REPORT
(THE SUMMARY)**

VIỆT NAM, 2019

SYNTHESIS REPORT
INVENTORY ON INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE
THE ART OF POTTERY-MAKING OF CHĂM PEOPLE
(NINH THUẬN AND BÌNH THUẬN PROVINCES)
(The summary)

I. Purposes of the inventory

- Surveying and assessing the current status of practicing intangible cultural heritage The Art of pottery-making of the Chăm people in Bàu Trúc (Ninh Thuận) and Bình Đức pottery villages (Bình Thuận).

- Identifying and systematizing data on the pottery-making processes (know-how of pottery making), the folk knowledge about the nature and the cosmos (identifying and processing the clay, the method of outdoor pottery firing, the bark usage to create decorative colors on pottery, etc.), the history of establishing and developing the pottery craft villages, the legends of the Pottery Craft Ancestor, the pottery space, or the customs and rituals related to pottery craft, provided by the community. Since then, developing a plan to study, preserve and promote the values of the intangible cultural heritages of the Chăm people in general and the Art of pottery-making of the Chăm people in particular.

II. Inventory sites

The inventory sites mainly concentrate on Bàu Trúc and Bình Đức pottery villages, specifically:

- Bàu Trúc pottery village (*Palei Hamu Craok*) include 2 quarters: Bàu Trúc quarter and the quarter No.12, Phước Dân town, Ninh Phước district, Ninh Thuận province

- Bình Đức pottery village (*Palei Gaok*), Phan Hiệp commune, Bắc Bình district, Bình Thuận province

III. Approach of implementing inventory

The methods, used to collect information, are mainly inventory forms, in-depth interviews, group discussions, and statistics. They were done with the viewpoint of respecting community voices in introducing the cultural intangible heritage, which is practiced and transmitted by the community.

There are basically two main activities about doing inventory and taking community consensus on the pottery-making art in Ninh Thuận and Bình Thuận provinces, including (1) Carrying out inventory (quantitative) in Bàu Trúc (Ninh Thuận) and Bình Đức (Bình Thuận) pottery villages, in-depth interviews and group discussions

(qualitative) of potters, pottery artisans in these two pottery villages and 2) Collecting community consensus on preparing the nomination file of the UNESCO Intangible Cultural Heritage about the Art of Pottery-making of Chẵm people to inscribe on the List of Intangible Cultural Heritages in need of urgent safeguarding.

IV. General information about the Chẵm people and the pottery history of the Chẵm people in Vietnam

1. General information about the Chẵm people in Viet Nam

The Chẵm people are one of the ethnic minorities, who have settled for a long time in the territory of Viet Nam, with a population of about 161,729 people, living in many places such as Ninh Thuận, Bình Thuận, An Giang, Tây Ninh and Hồ Chí Minh City. However, Ninh Thuận and Bình Thuận provinces are the places, where most of the Chẵm people live here and for the longest time.

Throughout the history of ethnic development, the Chẵm people have left many cultural imprints in various fields such as architecture, sculpture, literature, language, beliefs - religion, festivals and craft villages. In particular, the pottery has its own identity and have still existed in Bàu Trúc (Phước Dân town, Ninh Phước district, Ninh Thuận province) and Bình Đức pottery villages (Phan Hiệp commune, Bắc Bình district, Bình Thuận province). These are two ancient pottery villages in Southeast Asia with unique pottery products and unique firing techniques. The Chẵm pottery is praised as a product with "warm human hands", which is highly unique with typical the Chẵm cultural features and which cannot be mixed with the pottery from other places.

2. History of the pottery craft of the Chẵm people in Viet Nam

Like many other Chẵm villages, after a period of separation in the past, the villagers do not know where their village originated from. Currently, the Chẵm people in Bàu Trúc village claim that they are the descendants of Po Klaong Can - a mandarin of King Po Klaong Garai (1151 - 1205). According to the book and the Chẵm people, Po Klaong Can helped Bàu Trúc people to run away from the enemy, to escape from miserableness, to settle in "Hamu Craok" field, and to teach people pottery. Since then, the people have considered Po Klaong Can to be the patron saint of pottery craft and have set up a temple to worship him. Since then, Bàu Trúc pottery craft has preserved until today through inheritance from mothers.¹

¹ According to the Chẵm document, named *Damnay Po Klaong Garai*, Mr. Đàng Tàu, 85 years old (passing away) and Mr. Trương Văn Ngọt, 82 years old in Bàu Trúc village, Ninh Thuận province [Văn Món (2001), *Traditional pottery craft of the Chẵm people in Bàu Trúc - Ninh Thuận*, Culture and Information Publisher, Hanoi, p. 29 – 30].

The temple (*danaok*) of Po Klaong Can was first built simply by Bàu Trúç villagers at a mound in the middle of the village field (*tambok min*). In 1967, this temple was moved to the old village (*palei klak*), 2 km far from Bàu Trúç village to the west. In 2014, the temple was degraded; villagers contributed money to rebuild it. The temple has an area of 80m² (10m x 8m), which is structured by three trusses forming two rooms. The main door orients to the east. The inner room is the main worship room with the area of 24m² (3m x 8m), in which the stone altar of Linga - Yoni with 0.5m in height is located. On the left side of the altar (from the outside) is the worship space of the Goddess, named "Nai Hali Halang Tabang Mâh" (Po Nai). She is made of a stone with 0.4m high.

In front of the entrance on the right of the temple is a stone statue of Bull God Nandin (the transportation of God Siva). In fact, the stone statues, worshiped in Po Klaong Can temple, originate from Lo Gach relic in Phuróc Hữu commune - Ninh Thuận), where the temple of the Chămh people was burned by Jawa and collapsed in the 9th century. In 1967, Bàu Trúç villagers brought these objects to Po Klaong Can temple for worship presently until present.

According to the inventory result in October 2018, there are 89.4% of people assume that Po Klong Can is the craft ancestor. This craft ancestor is worshiped in the temple (*danaok*) and people organize the ceremony on the occasions such as *katé* ceremony (in July according to the Chămh calendar), the ceremony at the beginning of the year (*Ngap yang kaok thun*), and the ceremony of praying for peace (*Yuer Yang*) (in April according to the Chămh calendar).

As mentioned above, the appearance time of the Chămh pottery in Bàu Trúç has not been clearly defined yet. The Chămh people only know that the pottery craft ancestor is Po Klaong Can (in the 13th century according to the Chămh calendar), who taught Bàu Trúç villagers pottery. However, according to studies, the Chămh pottery in Bàu Trúç still have many similar characteristics to Sa Huỳnh pottery, which appeared from two thousand years to three thousand years ago, specifically the making techniques, products, and the ways of firing pottery outdoors. As a result, the Bàu Trúç pottery is really a long-standing traditional craft that has existed until present in Southeast Asia².

V. Some results of inventory

² Vũ Công Quý (1991), *Sa Huỳnh Culture*, the Publisher of National Culture, Hanoi, Trịnh Sinh (2018), *From the Sa Huỳnh pottery to the Chămh pottery*, Writing in an international workshop, the pottery art of the Chămh people in Ninh Thuận.

1. Name of this heritage and identification of the Art of Pottery-making of the Chăm people

1.1. Name of the element

It is called *Palei gok glah* by the people in Bàu Trúc and Bình Đức pottery villages.

1.2. Identification of the Art of pottery-making of the Chăm people

1.2.1. Process of birth and existence

The Chăm pottery used to be famous such as the Sa Huỳnh pottery (3,000 years ago) and the Gò Sành - Bình Định pottery (in the 14th -15th century); however, instead of developing continuously, their development was interrupted and then turned into ruin. Until now, the Chăm pottery is only produced in Bàu Trúc village (Ninh Thuận province) and Bình Đức village (Bình Thuận province).

According to the inventory results in October 2018, Bàu Trúc pottery village has 731 households (among which about 28% of households make pottery); and Bình Đức pottery village has 355 households (among which more than 10% of households are doing pottery). The total number of people practicing pottery is currently 455 (accounting for 8.2% of the population), among which Bàu Trúc village (Ninh Thuận province) occupy 300 people and Bình Đức village (Bình Thuận province) has 155 people. They often make household potteries (cookwares and containers) and fine potteries (for decoration and souvenir).

1.2.2. Methods and space for the element practice

The Chăm pottery villages, especially Bàu Trúc pottery village, still preserve the village space and the matriarchy in Viet Nam. The assignment of labor, pottery transmitting, and the pottery skills and know-how are undertaken by women. The Art of Pottery-making of Chăm people is an inherited property in matriarchy and a livelihood of women in families.

According to the inventory results in October 2018, 65.4% of the potters choose to teach the pottery at home, 25.3% choose to teach pottery at other places, 7.4% choose to teach pottery at the training courses organized by the government, and 1.9% teach pottery at villages.

2. Characteristics and values of the Art of pottery-making of Chăm people

2.1. Characteristics of the pottery-making art

The pottery of Chăm people is produced by the ingenuity and flexibility of the Chăm women's hands, which is of the personal creativity on the basis of the knowledge circulated in the community, specially:

- Women do it by hands and move backwards around the product, which is fixed, to create the pottery shape instead of a potters' wheel. The pottery is unenameled but fired outdoors.

- Raw materials (clay, sand, and water) are exploited in the location. Especially, the clay in Bàu Trúc village is regenerated periodically after several years of exploitation in Hamu Tanu Halan field, at the bank of Quao river.

- Pottery-making tools are simple, created by artisans from local materials such as bamboo hoop scraper-polisher, bamboo hoop scraper, shells, tree sticks, coil cloth, etc.

- Traditional pottery products of the Chẵm people are mainly house-wares, worshipping items, and fine-arts items such as: Jars (jek), pots (gok), trays (cambak), jars (bilaok), containing-rice jars (khan brah), etc. These products are monostyle and express personal identity.

2.2. Artistic values in community cultural life

- Regarding social functions, the Chẵm pottery villages, especially Bàu Trúc village, still preserve village space, and family and social organization according to matriarchy in Viet Nam. The labor assignment, pottery transmission, pottery skills and pottery know-how are undertaken by women. The art of pottery-making of Chẵm people is an inherited property in matriarchy and the livelihood of women in families.

The art of pottery-making of Chẵm people creates condition for the Chẵm women to have social exchanges in production, social activities and vocational trainings for their children. Since then, the role of the Chẵm women is enhanced in modern society.

- Regarding cultural functions, the Art of traditional pottery-making of Chẵm people is an intangible cultural heritage, which is transmitted; which expresses the folk knowledge about nature, universe (such as how to identify and process the clay, how to predict the weather, the way of firing pottery outdoors, or how to use tree bark to create decorative colors); and which expresses the art of folk performances, customs, beliefs and festivals; especially the ceremonies related to the Chẵm Pottery Craft Ancestor (Po Klong Can). The pottery art is also a source of creative inspiration for other arts such as decoration, photography, painting, sculpture, performances, or music. The above issues have important functions not only in conserving and promoting traditional crafts but also in transmitting the Chẵm cultural heritage for young generations.

The Art of traditional pottery-making of Chẵm people has an important role in maintaining the economy, ensuring the economic life of villagers, promoting social

development, preserving the traditional style of the matriarch in the Chăm society in particular and in Southeast Asia in general.

3. Pottery transmission

Women play the main role of practicing and transmitting the traditional pottery of the Chăm people. The experienced artisans include Mrs. Đàng Thị Phan (67 years old), Mrs. Đàng Thị Lực (62 years old) in Bàu Trúc village, Mrs. Đon Thị Hiệu (80 years old), Mrs. Đặng Thị Hồng (47 years old) in Bình Đức village, etc. They are the people, who are practising and transmitting pottery to their children by storytelling and daily practice.

The main lesson that artisans transmit to their descendants is skills and know-how on identifying and exploiting the clay, mixing and kneading, using pottery-making tools, creating colors with the bark of a tree for pottery decoration, shaping and firing. Especially, lessons are about hard working, craft village safeguarding and inspiration for artistic creation.

According to an inventory results in October 2018, the majority of potters and pottery artisans choose the form of mothers transmit pottery-making to their descendants in the family: 59% (249 questionnaires), children themselves learn to how to make pottery at home / in the community: 16.1% (68 questionnaires), taking children to other artisans to learn pottery making: 3.6% (15 questionnaires), take children to the class of transmitting pottery-making in community organized by the Stage: 2.8% (12 questionnaires), and by other forms of transmitting: 18.5% (78 questionnaires) out of 422 selections of 344 survey questionnaires.

For women from 25 to under 55 years of age, most of them are in charge of the main stages in the pottery making process such as: shaping: 15% (343 votes), adjusting the pottery shaping: 14.7% (336 votes), the stage of making materials (soil soaking, soil kneading): 13.4% (307 votes), pottery decoration: 13.4% (308 votes), the pottery drying: 13.7% (315 votes), pottery firing: 13.4% (308 votes), and pottery selling: 13.9% (318 votes). For material exploitation stages (soil, sand, firewood, straw), women are not played a main role (from 25 to under 55 years of age), accounting for 2.4% (56 votes) out of 2,292 votes of 354 questionnaires.

Besides, for women from 16 to under 25 years of age, most of them participated in helping mothers in pottery making: 52.1% (271 votes), followed by both studying at school and helping their mothers to make pottery: 28.7% (149 votes), and only a small part is working as a hired laborer (helping the family's economy), going to school (general education, vocational training) so there is no help in making pottery with the rate of from 8.5 to 10% of the total of 520 votes in 354 inventory questionnaires.

The transmitting and practising of the art of traditional pottery-making of Chăm people comes from each individual's needs and is completely voluntary. Each individual is free to learn the craft or practice; have the right to form groups and clubs. The Art of traditional pottery-making of Chăm people is skill and artistic creation, so it does not cause conflicts with customs, practices and culture inside and outside the community. Those who practice pottery always have a sense of safeguarding the local craft and cultural characteristics and always aim at the common and harmonious when participating in fairs, exhibitions as well as the performance exchanges ...

4. The role of the community in safeguarding and promoting the values of the element of the Art of pottery making of Chăm people.

The arts of traditional pottery-making of Chăm people has been maintained thanks to typical families, family lines with a long tradition of pottery craft. They are, for example, those of Ms. Đàng Thị Gia, Đàng Thị Phan, Đàng Thị Tám (Bàu Trúc village, Ninh Thuận province)... Ms. Đơn Thị Hiệu, Đơn Thị Chư and Mr. Lâm Hùng Sỏi (Bình Đức village, Bình Thuận province)... Despite many difficulties, they have kept their craft and have transmitted their children.

The factors playing the important role in safeguarding the pottery craft are pottery artisans, businessmen and intellectuals in the villages. They made their efforts to collect, research and create new models imbue with Chăm characteristics as well as expand the market. Particularly, they are Mr. Trương Văn Ngọt, Đàng Năng Thọ, Mr. Đàng Xem, Mr. Đàng Năng Tự, Mr. Vạn Quan Phú Đoàn and Ms. Đàng Thị Mỹ Tiên... In 2001, Trương Văn Món (Sakaya) from Bàu Trúc village published the book namely “Traditional pottery craft of Chăm people in Bàu Trúc, Ninh Thuận province” to introduce the Chăm pottery.

In 2009, Bàu Trúc villagers contributed VND 350 million (US \$ 16,000) to repair the temple worshipping Po Klong Can. Every year, they voluntarily contribute money and labour support to conduct the worship of the pottery craft ancestor. This is an opportunity for the villagers to organize the pottery-making competition to enhance the craftsmanship and to perform folk dances related to pottery craft to introduce and promote the art of pottery making. Local media regularly introduce and promote the Chăm pottery craft.

Between 2005 and 2017, Ninh Thuận and Bình Thuận provinces issued 24 legal documents and the programs of supporting the craft village and opening 14 classes for transmitting the craft (407 learners). The Art of pottery-making of Chăm people

in Bàu Trúc and Bình Đức villages has been inscribed on the National List of Intangible Cultural Heritage by the Ministry of Culture, Sports and Tourism.

According to the inventory result in October 2018, the reality of the pottery craft is almost being practiced in moderation and suffering of being lost, accounting for 63.4% and is developing and expanding moderately, accounting for 33.6%. In which 41.8% of the pottery craft in two pottery craft villages Bàu Trúc (Ninh Thuận province) and Bình Đức (Bình Thuận province) is in danger of being lost; about 58,2% is being practiced but in moderation.

Therefore, in order to maintain and develop the pottery craft from the public opinion, almost potters, artisans and people in two pottery villages of Bau Truc (Ninh Thuận province) and Bình Đức (Bình Thuận province) gave solutions for maintaining and developing the pottery craft such as the community must have a sense of safeguarding the traditional craft (11.3%), open a pottery transmitting class in the village (10.9%), and then it is necessary for the State to plan material areas, support loans to make pottery, find pottery consumption markets, remuneration policies for artisans, policies to attract tourists to pottery villages ...

In summary, although the community and government have made great efforts, Chăm pottery have not really had a position in the market, the ability to practice the element has many obstacles due to the limitation of funds, management capacity as well as market awareness, strategy to build brand value ... have not met the practical requirements, making these efforts not enough to escape from the risk of fading and disappearing.

The art of pottery-making of Chăm people has been inscribed on the National List of Intangible Cultural Heritage of Viet Nam with its names and according to the following decisions of the Ministry of Culture, Sports and Tourism.

- The arts of pottery-making of Chăm people in Bàu Trúc village, Phước Dân town, Ninh Phước district, Ninh Thuận province, according to the Decision No. 5079/QĐ-BVHTTDL, dated on December 27, 2012.

- Pottery craft of Chăm people in Bình Đức village, Phan Hiệp commune, Bac Binh district, Binh Thuan province, according to Decision No. 5079 / QĐ-BVHTTDL, dated on December 27, 2012

Ninh Thuận, January 31, 2019.

Reporter

MA. Đạo Thanh Quyến

(Team leader of the inventory team)

BÁO CÁO TỔNG HỢP
KIỂM KÊ KHOA HỌC DI SẢN VĂN HÓA PHI VẬT THỂ
NGHỆ THUẬT LÀM GỒM CỦA NGƯỜI CHĂM
(TỈNH NINH THUẬN VÀ TỈNH BÌNH THUẬN)
(Tóm tắt)

I. Mục đích kiểm kê khoa học

- Khảo sát và đánh giá hiện trạng thực hành di sản văn hóa phi vật thể Nghệ thuật làm gốm của người Chăm ở hai làng gốm Bàu Trúc (Ninh Thuận) và Bình Đức (Bình Thuận).

- Nhận diện và hệ thống hóa dữ liệu về quy trình chế tác gốm (bí quyết chế tác gốm), tri thức dân gian về tự nhiên và vũ trụ (nhận biết và xử lý đất sét, cách nung gốm ngoài trời, cách dùng vỏ cây để tạo màu trang trí trên áo gốm...), lịch sử hình thành và phát triển làng nghề, các truyền thuyết về tổ nghề gốm, không gian thực hành nghề, các phong tục tập quán, nghi lễ liên quan đến nghề gốm... do cộng đồng cung cấp. Từ đó, xây dựng kế hoạch nghiên cứu, bảo tồn và phát huy giá trị di sản văn hóa phi vật thể của người Chăm nói chung và Nghệ thuật làm gốm của người Chăm nói riêng.

II. Địa bàn kiểm kê khoa học

Địa bàn kiểm kê khoa học tập trung chủ yếu ở hai làng gốm Bàu Trúc và Bình Đức, cụ thể như sau:

- Làng gốm Bàu Trúc (*Palei Hamu Craok*) gồm hai khu phố: khu phố Bàu Trúc và khu phố 12, thị trấn Phước Dân, huyện Ninh Phước, tỉnh Ninh Thuận.

- Làng gốm Bình Đức (*Palei Gaok*), xã Phan Hiệp, huyện Bắc Bình, tỉnh Bình Thuận.

III. Phương pháp thực hiện kiểm kê khoa học

Phương pháp được sử dụng để thu thập thông tin chủ yếu là phiếu kiểm kê, phỏng vấn sâu, thảo luận nhóm, thống kê... theo quan niệm tôn trọng tiếng nói của cộng đồng trong việc đồng thuận với nội dung giới thiệu về di sản văn hóa phi vật thể do chính cộng đồng thực hành và trao truyền.

Các hoạt động kiểm kê khoa học và lấy ý kiến đồng thuận của cộng đồng về Nghệ thuật làm gốm trên địa hai tỉnh Ninh Thuận và Bình Thuận, về cơ bản gồm hai hoạt động chính: 1). Thực hiện kiểm kê khoa học (định lượng) ở hai làng gốm Bàu Trúc (Ninh Thuận) và Bình Đức (Bình Thuận); đồng thời kết hợp với phỏng vấn sâu, thảo luận nhóm (định tính) các thợ gốm, nghệ nhân thực hành nghề gốm đại diện cho cộng đồng ở hai làng gốm. 2). Hoạt động lấy ý kiến đồng thuận của cộng đồng về việc lập Hồ sơ di sản văn hóa phi vật thể *Nghệ thuật làm gốm của người Chăm* trình UNESCO đưa vào *Danh mục Di sản văn hóa phi vật thể cần bảo vệ khẩn cấp*.

IV. Tổng quan về tộc người và lịch sử nghề gốm của người Chăm ở Việt Nam

1. Tổng quan về tộc người Chăm ở Việt Nam

Người Chăm là một trong những dân tộc thiểu số đã định cư lâu đời trên lãnh thổ Việt Nam, có dân số khoảng 161.729 người, sinh sống trên nhiều địa phương như: Ninh Thuận, Bình Thuận, An Giang, Tây Ninh, Thành phố Hồ Chí Minh... Tuy nhiên, tỉnh Ninh Thuận và Bình Thuận là nơi người Chăm sinh sống lâu đời và tập trung đông nhất.

Trong suốt chiều dài lịch sử phát triển tộc người, dân tộc Chăm đã để lại nhiều dấu ấn văn hóa đa dạng trên các lĩnh vực như: kiến trúc, điêu khắc, văn chương, ngôn ngữ, tín ngưỡng – tôn giáo, lễ hội và làng nghề. Trong đó, có nghề làm gốm mang bản sắc riêng và còn hiện hữu ở hai làng gốm Bàu Trúc (thị trấn Phước Dân, huyện Ninh Phước, tỉnh Ninh Thuận) và làng gốm Bình Đức (xã Phan Hiệp, huyện Bắc Bình, tỉnh Bình Thuận). Đây là hai làng gốm cổ ở vùng Đông Nam Á với những sản phẩm gốm thủ công và kỹ thuật nung độc đáo. Gốm Chăm được ngợi ca như một sản phẩm “ấm bàn tay con người”, mang tính độc bản cao với những nét văn hoá Chăm đặc trưng không lẫn với gốm nơi khác.

2. Lịch sử nghề gốm của người Chăm ở Việt Nam

Cũng như bao làng Chăm khác, sau một thời gian ly tán trong lịch sử, dân làng không biết làng mình có gốc gác từ đâu? Hiện nay người Chăm Bàu Trúc tự nhận là con cháu của Po Klaong Can - một quan cận thần của vua Po Klaong Garai (1151 - 1205). Dựa theo nguồn văn bản và lời người Chăm kể rằng: Chính Po Klaong Can

đã giúp dân Bàu Trúc chạy giặc, thoát khỏi cảnh làm thang, đưa dân làng đến định cư ở cánh đồng “Hamu Craok”, chỉ ra mỏ đất sét, dạy dân làm gốm. Từ đó, người dân nơi đây coi vị Po Klaong Can là tổ sư của nghề gốm và lập hẳn một ngôi đền để thờ. Từ đó, cứ “mẹ truyền con nối”, nghề gốm Bàu Trúc còn bảo lưu đến ngày nay¹.

Đền thờ (*danaok*) của Po Klaong Can được dân làng Bàu Trúc đầu tiên xây dựng sơ sài tại một gò đất giữa cánh đồng làng (*tambok min*). Năm 1967 đền này dời về xóm cũ (*palei klak*) cách làng Bàu Trúc ngày nay 2 km về hướng Tây. Năm 2014, đền xuống cấp, dân làng góp tiền xây lại mới. Đền có diện tích (10m x 8m) được kết cấu bằng ba vì kèo tạo thành hai gian, cửa chính hướng Đông. Gian bên trong rộng khoảng (3m x 8m) là gian thờ chính, có bệ thờ Linga - Yoni bằng đá cao 0,5m. Bên trái bệ thờ (tính từ ngoài vào) có thờ nữ thần tên “Nai Hali Halang Tabang Mâu” (*Po Nai*) bằng phiến đá cao 0,4m. Trước cửa ra vào ở bên phải ngôi đền có thờ một tượng bò thần Nandin bằng đá (vật cưỡi của thần Siva). Sự thật, những tượng đá thờ trong đền Po Klaong Can có nguồn gốc từ di tích Lò Gạch (thuộc địa phận xã Phước Hữu - Ninh Thuận), nơi đền tháp Chăm bị Jawa đốt, sụp đổ vào thế kỷ IX². Vào năm 1967, dân làng Bàu Trúc rước những hiện vật trên về đền Po Klaong Can để thờ đến ngày nay.

Theo kết quả kiểm kê khoa học tháng 10/2018, có 89,4% Po Klong Can là vị tổ nghề gốm. Vị tổ nghề được người dân thờ phụng trong đền thờ (*danaok*) và được dân làng tổ chức cúng vào các dịp như: *Lễ katé* (tháng 7 Chăm lịch), lễ cúng đầu năm - *Ngap yang kaok thun*, Lễ cầu an - *Yuer Yang* (tháng 4 Chăm lịch)...

Như trên đã đề cập, cho đến nay gốm Chăm Bàu Trúc xuất hiện từ bao giờ chưa ai xác định rõ? Người Chăm chỉ biết vị tổ nghề gốm là Po Klaong Can (thế kỷ XIII theo biên niên sử Chăm) đã giúp dân làng Bàu Trúc làm gốm. Tuy nhiên, theo nghiên cứu những nhà khoa học nhận thấy, gốm Chăm Bàu Trúc vẫn còn lưu giữ nhiều đặc điểm tương đồng với gốm Sa Huỳnh cách ngày nay hai - ba ngàn năm, kể về kỹ thuật chế tác, sản phẩm và cách nung gốm ngoài trời... Vì thế gốm Bàu Trúc

¹ Theo văn bản Chăm: *Damnay Po Klaong Garai* và Theo lời kể của cụ Đàng Tàu, 85 tuổi (đã mất) và cụ Trương Văn Ngọt, 82 tuổi ở làng Bàu Trúc – Ninh Thuận [Văn Môn (2001), *Nghề gốm cổ truyền của người Chăm Bàu Trúc – Ninh Thuận*, Nxb. Văn hóa Thông tin, Hà Nội, tr. 29 – 30].

² H.Parmentier (1948), *Describing the monument in Central Vietnam*, EFEO, Paris, pp.89; R.C. Majumdar (1965), *Champa- Hindu Colonies in the Far East* (book III - Inscriptions Champa), Calcuta, pp.71.

thực sự là một nghề truyền thống lâu đời còn tồn tại cho đến tận ngày nay ở khu vực Đông Nam Á³.

V. Một số kết quả kiểm kê khoa học

1. Tên gọi di sản và nhận diện Nghệ thuật làm gốm của người Chăm

1.1. Về tên gọi của di sản

Tên gọi của di sản được cộng đồng hai làng gốm Bầu Trúc và Bình Đức đều gọi là *Palei gok glah*.

1.2. Nhận diện Nghệ thuật làm gốm của người Chăm

1.2.1. Quá trình ra đời và tồn tại

Gốm Chăm đã từng nổi tiếng trong lịch sử như gốm Sa Huỳnh (cách nay 3.000 năm) và gốm Gò Sành - Bình Định (thế kỷ 14 -15) nhưng không được phát triển liên tục mà bị gián đoạn trở thành phế tích. Đến nay, gốm Chăm chỉ còn sản xuất ở làng Bầu Trúc (tỉnh Ninh Thuận), làng Bình Đức (tỉnh Bình Thuận).

Theo kết quả kiểm kê khoa học tháng 10/2018, làng gốm Bầu Trúc có tất cả 731 hộ (trong đó có khoảng 28% số hộ gia đình làm gốm); làng gốm Bình Đức có 355 hộ (khoảng hơn 10% hộ gia đình đang làm gốm). Tổng số người thực hành các làng gốm hiện nay là 455 người (chiếm 8,2% số dân), trong đó, làng Bầu Trúc (tỉnh Ninh Thuận) có 300 người và làng Bình Đức (tỉnh Bình Thuận) có 155 người. Họ thường làm đồ gốm gia dụng (đồ nấu và đồ đựng) và gốm mỹ nghệ (trang trí và lưu niệm).

1.2.2. Cách thức và không gian thực hành di sản

Các làng gốm Chăm, nhất là làng gốm Bầu Trúc, còn bảo lưu được không gian làng, tổ chức gia đình và xã hội theo chế độ mẫu hệ còn sót lại ở Việt Nam. Từ việc phân công lao động đến việc truyền dạy, lưu giữ những ký ức, kỹ năng, bí quyết trong nghệ thuật làm gốm đều do phụ nữ đảm trách. Nghệ thuật làm gốm Chăm là một tài sản được kế thừa trong chế độ mẫu hệ, là sinh kế của người phụ nữ trong gia đình và dòng họ.

³ Vũ Công Quý (1991), *Văn hoá Sa Huỳnh*, Nxb. Văn hoá dân tộc, Hà Nội; Trịnh Sinh (2018), *Từ gốm Sa Huỳnh đến gốm Chăm*, Bài tham gia hội thảo quốc tế, Nghệ thuật làm gốm truyền thống của người Chăm tại Ninh Thuận.

Theo kết quả kiểm kê khoa học tháng 10/2018, các thợ gốm và nghệ nhân làm gốm đa phần chọn truyền dạy nghề làm gốm tại nhà chiếm 65,4%, tiếp đến là truyền dạy nghề làm gốm tại nơi khác chiếm 25,3%, truyền dạy tại lớp tập huấn cho chính quyền tổ chức chiếm 7,4% và tại nhà người học trong làng/ cộng đồng chiếm 1,9%.

2. Đặc điểm và giá trị của Nghệ thuật làm gốm của người Chăm

2.1. Đặc điểm về nghệ thuật làm gốm

Gốm của người Chăm được tạo tác từ sự khéo léo, uyên chuyên, mềm mại của bàn tay và cơ thể của người phụ nữ Chăm; mang dấu ấn sáng tạo cá nhân trên nền tảng tri thức được lưu truyền trong cộng đồng. Đó là:

- Do phụ nữ làm hoàn toàn bằng tay, di chuyển giạt lùì vòng quanh sản phẩm (được đặt cố định) để tạo hình thay cho bàn xoay, không tráng men và được nung lộ thiên.

- Nguyên liệu (đất sét, cát, nước...) khai thác tại chỗ. Đặc biệt đất sét ở làng Bàu Trúc được tái sinh theo chu kỳ sau vài ba năm khai thác tại cánh đồng *Hamu Tanu Halan*, bên bờ sông Quao.

- Dụng cụ làm gốm đơn giản do nghệ nhân sáng tạo dựa trên vật liệu tại chỗ như: vòng quơ, vòng cạo, vỏ sò, que cây, vải cuộn...

- Sản phẩm gốm truyền thống của người Chăm chủ yếu là đồ gia dụng, đồ dùng cúng lễ, và đồ mỹ nghệ như: Chum (*jek*), nồi (*gok*), mâm (*cambak*), bình (*bilaok*), hũ đựng gạo (*khan brah*) v.v... Các sản phẩm này mang tính độc bản và thể hiện rất rõ dấu ấn cá nhân.

2.2. Giá trị nghệ thuật làm gốm trong đời sống văn hóa cộng đồng

- Về chức năng xã hội: Làng gốm Chăm, nhất là làng Bàu Trúc, còn bảo lưu được không gian làng, tổ chức gia đình và xã hội theo chế độ mẫu hệ còn sót lại ở Việt Nam. Từ việc phân công lao động đến việc truyền dạy, lưu giữ những kỹ ỨC, kỹ năng, bí quyết trong nghệ thuật làm gốm đều do phụ nữ đảm trách. Nghệ thuật làm gốm Chăm là một tài sản được kế thừa trong chế độ mẫu hệ, là sinh kế của người phụ nữ trong gia đình và dòng họ.

Nghệ thuật làm gốm Chăm còn là cầu nối, tạo điều kiện cho phụ nữ Chăm có cơ hội giao lưu, trao đổi lẫn nhau trong lao động sản xuất, sinh hoạt xã hội, cũng như

trong việc giáo dục nghề nghiệp cho con cái. Từ đó, giúp phụ nữ Chăm nâng cao hơn nữa vai trò của họ trong xã hội hiện đại.

- *Về chức năng văn hóa:* Nghệ thuật làm gốm truyền thống của người Chăm là loại hình di sản văn hóa phi vật thể; nơi thực hành và trao truyền kỹ năng, bí quyết, nghệ thuật tạo hình; nơi còn lưu giữ tri thức dân gian về tự nhiên và vũ trụ (như cách nhận biết và xử lý đất sét; cách nhận biết thời tiết; cách nung gốm ngoài trời; cách dùng vỏ cây để tạo màu trang trí...); là nơi lưu giữ nghệ thuật diễn xướng dân gian, phong tục, tập quán, tín ngưỡng, lễ hội; đặc biệt là nghi lễ liên quan đến vị Tổ nghề gốm Chăm (thần Po Klong Can)... Nghệ thuật làm gốm còn là nguồn cảm hứng sáng tạo cho các bộ môn nghệ thuật khác như: trang trí, nhiếp ảnh, hội họa, điêu khắc, trình diễn, âm nhạc... Những vấn đề trên có chức năng quan trọng không những trực tiếp bảo tồn và phát huy nghề thủ công truyền thống mà còn góp phần lưu giữ và trao truyền di sản văn hóa dân tộc Chăm cho thế hệ mai sau.

Nghệ thuật làm gốm truyền thống của người Chăm có ý nghĩa quan trọng trong việc duy trì kinh tế, bảo đảm đời sống dân làng; thúc đẩy sự phát triển xã hội; bảo lưu được thuần phong mỹ tục của xã hội mẫu hệ của người Chăm từ xưa đến nay, góp phần đặc lực vào việc lưu giữ bản sắc văn hóa Chăm ở Việt Nam và một phần văn hoá khác (xã hội mẫu hệ, yếu tố gốm cổ) ở khu vực Đông Nam Á.

3. Trao truyền nghệ thuật làm gốm

Người nắm giữ, thực hành và trao truyền nghệ thuật làm gốm truyền thống của người Chăm chủ yếu là phụ nữ. Những nghệ nhân có nhiều kinh nghiệm, nắm giữ bí quyết, kỹ năng, tri thức dân gian trong nghệ thuật làm gốm như: bà Đàng Thị Phan (67 tuổi), bà Đàng Thị Lược (62 tuổi) làng Bàu Trúc; bà Đơn Thị Hiệu (80 tuổi), bà Đặng Thị Hồng (47 tuổi) làng Bình Đức... Họ là những người đang thực hành và truyền dạy cho con em trong gia đình, dòng họ và cộng đồng. Truyền dạy theo hình thức “mẹ truyền con nối”; bằng biện pháp kể chuyện và dạy thực hành hàng ngày.

Bài học chính mà nghệ nhân truyền dạy cho con cháu là kỹ năng, bí quyết: về nhận biết và khai thác đất sét; cách trộn và nhồi đất; cách sử dụng công cụ làm gốm; cách tạo màu bằng vỏ cây để trang trí gốm; cách tạo hình và nung gốm; và, trên hết là tinh thần chịu khó, cần cù lao động và cảm hứng sáng tạo nghệ thuật.

Theo kết quả kiểm kê khoa học tháng 10/2018, phần lớn các thợ gốm và nghệ nhân làm gốm chọn hình thức mẹ truyền dạy nghề làm gốm cho con cháu trong gia đình: 59% (249 lượt chọn), tiếp đến là hình thức con tự học nghề làm gốm ở nhà/ ở cộng đồng: 16,1% (68 lượt chọn), hình thức đưa con đến nhà nghệ nhân khác học nghề làm gốm: 3,6% (15 lượt chọn), hình thức đưa con đến học ở lớp truyền dạy làm gốm trong cộng đồng do Nhà nước tổ chức: 2,8% (12 lượt chọn), và bằng hình thức truyền dạy khác: 18,5% (78 lượt chọn) trong tổng số 422 lượt chọn của 344 phiếu khảo sát.

Đối với phụ nữ từ 25 đến dưới 55 tuổi đa phần đều tham gia phụ trách các khâu chính trong quy trình chế tác gốm như: Khâu tạo hình dáng gốm: 15% (343 lượt chọn), khâu tu sửa dáng gốm: 14,7% (336 lượt chọn), khâu làm nguyên liệu (ngâm đất, nhồi đất): 13,4% (307 lượt chọn), khâu trang trí gốm: 13,4% (308 lượt chọn), khâu phơi gốm: 13,7% (315 lượt chọn), khâu nung gốm: 13,4% (308 lượt chọn), và khâu bán gốm: 13,9% (318 lượt chọn). Chỉ khâu khai thác nguyên liệu (đất, cát, củi, rơm) là phụ nữ (từ 25 đến dưới 55 tuổi) tham gia phụ và chỉ chiếm 2,4% (56 lượt chọn) trong tổng số 2.292 lượt chọn của 354 phiếu khảo sát.

Bên cạnh đó, đối với phụ nữ từ 16 đến dưới 25 tuổi phần lớn đều tham gia giúp mẹ trong các khâu làm gốm: 52,1% (271 lượt chọn), tiếp đến là vừa học ở trường, vừa giúp mẹ làm gốm: 28,7% (149 lượt chọn), và chỉ có một phần nhỏ là đi làm thuê (giúp kinh tế gia đình), đi học (phổ thông, học nghề) nên không tham gia giúp gì trong việc làm gốm với tỷ lệ từ 8,5 – 10% trong tổng số 520 lượt chọn trong 354 phiếu khảo sát.

Việc truyền dạy và thực hành nghệ thuật làm gốm truyền thống của người Chăm đều xuất phát từ nhu cầu của mỗi cá nhân và hoàn toàn tự nguyện. Mỗi cá nhân đều được tự do học nghề, hành nghề; có quyền thành lập nhóm, câu lạc bộ. Nghệ thuật làm gốm truyền thống của người Chăm thiên về kỹ năng, kỹ xảo và sáng tạo nghệ thuật nên không gây ra sự xung đột với phong tục, tập quán, văn hóa ở trong và ngoài cộng đồng. Những người thực hành gốm luôn có ý thức bảo tồn đặc trưng nghề nghiệp, văn hóa địa phương và luôn hướng đến cái chung, hài hòa khi tham gia các hội chợ, triển lãm cũng như giao lưu trình diễn...

4. Vai trò của cộng đồng bảo vệ và phát huy giá trị di sản Nghệ thuật làm gốm của người Chăm

Nghệ thuật làm gốm truyền thống của người Chăm được tiếp nối là nhờ sự duy trì của các gia đình, dòng họ tiêu biểu, có truyền thống làm gốm lâu đời, như: bà Đàng Thị Gia, Đàng Thị Phan, Đàng Thị Tám (làng Bàu Trúc, tỉnh Ninh Thuận)... bà Đơn Thị Hiệu, Đơn Thị Chưa và ông Lâm Hùng Sỏi (làng Bình Đức, tỉnh Bình Thuận)... Dù còn nhiều khó khăn nhưng họ vẫn giữ nghề và truyền dạy cho con cháu.

Nhân tố đóng vai trò quan trọng trong việc bảo tồn nghề gốm là nghệ nhân, doanh nhân và trí thức trong làng. Họ đã nỗ lực sưu tầm, nghiên cứu, sáng tạo mẫu mã sản phẩm mới mang đặc trưng văn hóa Chăm; mở rộng thị trường. Tiêu biểu như ông Trương Văn Ngọt, Đàng Năng Thọ, Đàng Xem, Đàng Năng Tự, Vạn Quan Phú Doan, Đàng Thị Mỹ Tiên... Năm 2001, Trương Văn Món (Sakaya), quê làng Bàu Trúc đã xuất bản Nghề gốm cổ truyền của người Chăm Bàu Trúc - Ninh Thuận để giới thiệu về gốm Chăm.

Năm 2009, dân làng Bàu Trúc đóng góp 350 triệu đồng (16.000USD) để tu sửa đền thờ Po Klong Can. Hàng năm, họ tự nguyện góp tiền, góp sức tổ chức cúng lễ Tổ nghề. Đây cũng là dịp dân làng tổ chức cho các thế hệ thi làm gốm, nâng cao tay nghề; trình diễn các điệu múa dân gian liên quan nghề gốm nhằm giới thiệu, quảng bá Nghệ thuật làm gốm. Truyền thông địa phương thường xuyên giới thiệu và quảng bá nghề gốm Chăm.

Từ năm 2005 - 2017, tỉnh Ninh Thuận và Bình Thuận đã ban hành 24 văn bản pháp lý, chương trình hỗ trợ làng nghề; mở 14 lớp truyền dạy nghề (407 học viên). Nghệ thuật làm gốm truyền thống của người Chăm ở làng Bàu Trúc và Bình Đức đã được Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch đưa vào Danh mục di sản văn hoá phi vật thể quốc gia.

Theo kết quả kiểm kê khoa học tháng 10/2018, phần lớn hiện trạng của nghề gốm hiện nay đang được thực hành cầm chừng và đang đứng trước nguy cơ mai một chiếm 63,4%; đang phát triển và mở rộng cầm chừng chiếm 33,6%. Trong đó, có 41,8% là nghề gốm ở hai làng gốm Bàu Trúc (tỉnh Ninh Thuận) và làng gốm Bình

Đức (tỉnh Bình Thuận) đang có nguy cơ mai một; khoảng 58,2% đang được thực hành nhưng hoạt động cầm chừng.

Chính vì vậy, để duy trì và phát triển nghề làm gốm từ ý kiến cộng đồng thì hầu như các thợ gốm, nghệ nhân và người dân trong hai làng gốm Bàu Trúc (tỉnh Ninh Thuận) và Bình Đức (tỉnh Bình Thuận) đưa ra các giải pháp để duy trì và phát triển nghề gốm như: cộng đồng phải có ý thức gìn giữ nghề truyền thống (11,3%), mở lớp truyền dạy nghề gốm trong làng (10,9%), tiếp đến Nhà nước cần quy hoạch vùng nguyên liệu, hỗ trợ cho vay vốn để làm gốm, tìm thị trường tiêu thụ gốm, chính sách đãi ngộ cho nghệ nhân, chính sách thu hút khách du lịch về làng gốm...

Tóm lại, mặc dù cộng đồng và chính quyền đã rất nỗ lực nhưng gốm Chăm vẫn chưa thực sự có chỗ đứng trên thị trường, khả năng thực hành di sản còn nhiều trở ngại do nguồn vốn hạn hẹp, năng lực quản lý cũng như nhận thức về thị trường, chiến lược xây dựng giá trị thương hiệu... chưa đáp ứng được yêu cầu thực tế, khiến cho những nỗ lực trên không đủ để nghề gốm thoát khỏi nguy cơ mai một và biến mất.

Nghệ thuật làm gốm của người Chăm đã được đưa vào Danh mục Di sản văn hóa phi vật thể quốc gia của Việt Nam với các tên gọi và theo các quyết định sau của Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch.

- *Nghệ thuật làm gốm truyền thống của người Chăm làng Bàu Trúc, thị trấn Phước Dân, huyện Ninh Phước, tỉnh Ninh Thuận*, theo Quyết định số 2459/QĐ-BVHTTDL, ngày 20-6-2017.

- *Nghề làm gốm của người Chăm làng Bình Đức, xã Phan Hiệp, huyện Bắc Bình, tỉnh Bình Thuận*, theo Quyết định số 5079/QĐ-BVHTTDL, ngày 27-12-2012.

Tỉnh Ninh Thuận, ngày 31 tháng 1 năm 2019.

Người viết báo cáo

ThS. Đạo Thanh Quyến

(Trưởng Tiểu Ban kiểm kê khoa học)